

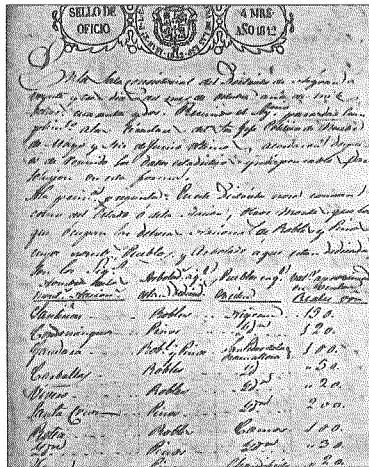
Propiedade e conflitos no monte galego a través da documentación relativa ao Concello de Nigrán (1840-1950)

XOÁN A. GONZÁLEZ PÉREZ

Tendo como base da investigación a documentación recollida no Arquivo do Concello de Nigrán e como referente bibliográfico o libro do profesor Xesús Balboa *O monte en Galicia*, intento mostrar de maneira sinxela a evolución do monte galego dende o século XIX ata o inicio da guerra civil no século pasado. A intención era comparala coa documentación existente nos arquivos de Baiona e Gondomar, pero no momento da busca da mesma non foi posible atopar nada que fixera referencia ao tema tratado en ningún dos dous arquivos.

Coas “Ordenanzas Generales de Montes” de 1833 sinálase o comezo do intervencionismo administrativo nos denominados montes públicos. Esta nova lei forestal confiaba a administración dos propios e comúns aos concellos, previa o deslinde de tódolos montes públicos e creábase unha Dirección Xeral de Montes que administraría os de realengo e tutelaría os comúns, tendo como encargo xeral coidar da conservación do patrimonio forestal. Con Reais Ordes posteriores, 1834 e 1838, autorizábase aos concellos a someter a censo os seus bens raíces e consideraba montes nacionais tódolos disfrutados polos pobos en tanto non presentasen documentación que demostrase a súa titularidade, e ben se sabía que isto non era doado de demostrar con documentación escrita. Esta intervención progresiva podémola ollar nos primeiros documentos que aparecen no concello de Nigrán e que datan do ano 1839. Trátase dun expediente formado acerca do recoñecemento das devesas e piñeirais nacionais do distrito de Nigrán e que foi pedido por oficio da disposición primeira do Decreto da Rexencia do 20 de novembro e inserto no Boletín Oficial nº 13. Asemade de mostrar o número e especie de árbores que poboan o concello, nomea a unhas persoas que a partir dese momento se fan cargo como celadores de ditas devesas e piñeirais. O concello ten que citar os límites dos piñeirais ou devesas, para o que é necesaria a presenza do alcalde e o pedáneo de cada parroquia: “...se halla poblada con ciento cincuenta y dos robles de primera planta. Hay algunos claros efecto de no haber cogido de raíz los robles...” (...)“... el pinar tiene cincuenta y ocho pinos mayores y cien nuevos de cría...”

Así mesmo, o 15 de febreiro do ano 1842 ponse en coñecemento do pedáneo e mordomo de cada parroquia para que fagan efectiva a “...Orden circular de la regen-

Documento Archivo Nigrán.

cia del Reino referente al recocimiento de los montes y dehesas de propios y comunes, procediéndose a la plantación de árboles en las épocas que expresa y se acuerda.”

A este respecto cómpre subliñar o que se dispuña na Lei de Concellos de 1845, na cal se obriga a nomear un pedáneo para cada parroquia, fregresía ou poboación cando estiveran apartadas dos concellos. Ademais, os representantes destas entidades serían os encargados de executar as ordes da administración.

E os concellos, cos datos estatísticos de que dispoñen, dan solución do seguinte xeito:

“A la primera pregunta: en este distrito no se conocen como del Estado o de la Nación otros montes que los que ocupan las dehesas nacionales de robles y pinos cuyos nombres,

pueblo y arbolado a que están dedicados son los siguientes:

“A la segunda : aproximadamente cree la corporación indispensables para el deslinde y planos de los montes de ochenta a cien reales cada uno”

“A la tercera: no tiene el Distrito monte alguno perteneciente a propios”

“A la cuarta : los montes comunes de cada pueblo son los siguientes:

“A la sexta: Había en 1808 en la parroquia de San Pedro de la Ramallosa el Monte titulado de los Cotros, hoy ya cultivo propiedad del Cabildo de Tui”

Ademais, o concello remite as plantacións e sementeiras de árbores verificadas nos montes do común do Distrito:

1ª “En las restantes parroquias no se dispuso la siembra al asegurar los encargados nombrados carecer de terreno común productivo”

2ª “Los robles plantados fueron de propiedad particular”

Á súa vez explica as repoboacións que se están realizando: “mandar sembrar en el sitio de Dehesa con cinco o seis ferrados de bellota y castañas para que con el tiempo poder formar un nuevo plantío(...)”

“En la parroquia de Camos existe el número de 1400 plantas. Únicos puntos que merecen atención sobre el particular; pues en esta parroquia hay abundancia de montes de la base de comunes, los conceptúan de inferior calidad”.

Estas disposicións relativas a deslindes de montes non incluían os que son de dominio privado ou que dan a sensación de camiñar cara ao seu recoñecemento como montes veciñais, reforzado pola Real Orde de 16 de xaneiro de 1848, na que se dispón que as sementeiras e plantíos de árbores corresponderán exclusivamente aos pedáneos das parroquias e determinarase cada caso particular tendo en conta os “títulos de adquisición, usos y costumbres introducidas en su disfrute”.

A documentación dos seguintes anos fai referencia a pequenos litixios entre veciños de parroquias próximas e nos que actúan como mediadores o alcalde e o xuíz pedáneo. Como exemplo, un escrito de 24 de novembro de 1849 no cal, reunidos un centenar de veciños da parroquia de Priegue, en virtude de orde do alcalde, expresan a súa vontade “si son o no gustantes ó es su voluntad concurren al monte de Prie-

que los vecinos de Panjón, y enterados. Dijeron que de ningún modo consienten ni consentirán jamás vengan a aprovecharse de la leña y esquilmas de sus montes”.

Preitos nos que se pon de manifesto a importancia que para o campesiñado representaba o monte. A masiva e tallante resposta non deixa lugar a dúbidas de a quen pertencía e quen podía sacar froito do mesmo: “...*su voluntad es y será siempre que nadie se introduzca en el monte ni consentirán que ninguna otra parroquia se aprovechen de sus esquilmas...*”

Antes de ollar na documentación as consecuencias da Lei do 1º de maio de 1855, a desamortización de Madoz, cómpre subliñar dous novos litixios. Un primeiro (1851), no que un veciño se apropia dun pequeno terreo e monte lindante, e tralas dilixencias oportunas é obrigado a devolver. E o segundo, pola apropiación por parte dun veciño (1855) dun anaco de monte de seis ferrados, impedindo o aproveitamento a outros veciños. O monte segue sendo orixe de multitude de enfrontamentos, xa que a súa “propiedade” conlevaba a supervivencia da sociedade agrícola.

Coa Lei Madoz pretendíase unha modernización económica de España, que se acadaría cun programa global no que se relacionaban as leis de ferrocarrís ou as sociedades bancarias, con cambios esenciais na propiedade territorial, por medio da desamortización xeral e a Lei hipotecaria de 1861. Destaca, sobre todo, a intención definitiva de suprimir todo tipo de propiedade amortizada, incluíndo, entre outros bens, os propios e os montes comúns, os denominados montes públicos. A posta en circulación de terras ata entón propiedade de mans mortas tería como obxectivo socorrer a necesitada Facenda. Declarábanse en estado de venda tódolos predios rústicos e urbanos, censos e foros pertencentes ao Estado e os propios e comúns dos pobos; exceptuábanse da venda os montes e bosques, xa que o goberno non o cría oportuno. A Lei Madoz prescribirá a venda dos montes denominados públicos independentemente da vontade dos seus propietarios, pretendendo a individualización total da propiedade territorial como medio de fomentar a riqueza económica. Tratábase de vender tódolos montes e bosques, agás aqueles nos que quedara demostrado o aproveitamento común e os que a xuízo do Goberno non deberían ser vendidos. Tanto nun como noutro suposto era o propio Goberno o que tiña a decisión final sobre o destino de cada monte. Os catálogos de montes e os expedientes de excepción elaborados polos concellos serán os que midan o grao de cumprimento da desamortización.

Unha paréntese de dous anos, polo acceso ao poder do partido moderado, levará á realización dun inventario de tódolos montes públicos para decidir a súa posible, ou non, venda. Tratarase do primeiro inventario forestal de España.

Non temos no arquivo do Concello de Nigrán ningún documento que faga referencia a este intento catalogador. O que si que atopamos foi un do ano 1861 que ben puidera falarnos do novo catálogo que saíu co decreto de xaneiro de 1862 e que viña deixar sen efecto o anterior: “*Visto que por el Señor Administrador principal de propiedades y derechos del Estado de esta Provincia de Pontevedra se ha devuelto el expediente formado sobre la enajenación de los montes comunales de las parroquias de éste Distrito municipal por no hallarse extractado con arreglo a los artículos insertos en el Boletín del 20 de agosto del año último, número cien, procédase acto continuo a su nueva rectificación según lo previenen aquellos...*”

Para isto convócase na Casa do Concello aos pedáneos e veciños, xunto co alcalde e o procurador xurídico, para levar a cabo dito mandamento: “...*Aclarar en lo*

posible los datos que contienen los artículos insertos (...) sobre el aprovechamiento de los montes comunes en cuya posesión se hallan los vecinos...”

E así, sinálanse parroquia por parroquia as devesas nacionais de carballeiras e piñeirais e os montes de común titulados coa súa extensión, clase e destino (pastos, servizo de carro...) e número de clases de gando que neles pastan.

“... esta referida parroquia de Nigrán además de las Dehesas y Pinares Nacionales de robleda y pinar pertenecientes al Estado existen tres retazos de monte común titulados Santiña, Pardellas y Condomínguez los cuales tendrán de extensión diez y siete fanegas y media, o sean ocho mil novecientos diez y nueve metros siendo de clase inferior, destinados al pastoreo de los ganados de labor de todos los vecinos de tiempo inmemorial en cuya posesión se hallan pasa de cincuenta, sesenta y más años, los cuales dan servicio de carro para terrenos particulares y para las parroquias limítrofes también del tiempo inmemorial ; que el número de cabezas de ganado de labor que pastorean en dichos montes además de lanar serán como unas ochenta, poco más o menos, siendo el número de vecinos de esta parroquia de doscientos treinta y ocho más o menos (...) producen un pequeño pasto y carrasca bastante mala por ser secanos y la mayor parte de pedrisco”.

Deste xeito vai describindo parroquia por parroquia, proporcionando un detallado informe de superficies de cultivo, de monte e pastoreo, poboacional e de cabaña gandeira de todo o concello no ano 1861.

Este documento podemos encadralo tamén como resposta aos denominados expedientes de excepción: para a catalogación de montes como vendibles estipulábase a excepción dos montes de aproveitamento común, previa declaración de selo, e a este respecto estimaba que se debía contar cos informes dos concellos e as deputacións: *“Este expediente contendrá el informe del ayuntamiento manifestando si se ha aprovechado de veinte años acá por el común de vecinos”*

Debíase especificar a titularidade do monte e o aproveitamento común como forma de lecer dos montes polos veciños. As argumentacións que no documento se dan son as típicas esgrimidas por veciños e concellos para que os seus montes comúns non sexan incluídos na desamortización.

Temos un documento que data do ano 1865 e que non só fai referencia ao concello de Nigrán senón tamén aos limítrofes. Trátase dun escrito aos concellos de Nigrán, Gondomar e Baiona por parte da Administración Principal de Propiedades e Dereitos do Estado Provincial de Pontevedra sobre excepción de montes de aproveitamento común para reparar as faltas de que carecesen. Pode levarnos a falar da Lei de Montes de 1863, unha lei que consolidará as posibilidades privatizadoras para boa parte dos montes españois, supoñendo un certo triunfo das forzas individualistas. Precísábase o xeito en que se levaría a cabo a intervención administrativa dos montes públicos. Confeccionaríanse uns plans de aproveitamento que serían redactados anualmente polos enxeñeiros xefes de cada provincia e que pretendían compatibilizar a utilización do monte coa súa conservación e mellora. Para isto último tería que confeccionarse, tamén anualmente, un plan de melloras, reboación, deslindes, ordenación...

A súa función sería permitir a obtención de produtos e ao mesmo tempo garantir as reservas, impedindo o esquilmar sistemático. Facendo referencia ao concello de Nigrán o único cadro do que podemos dar mención é un que data do 22 de

maio de 1867, sendo válido para os anos 1867/68 e no que a través dunha nota do Partido Xudicial de Vigo se informa dos pastos que han de ter lugar nos montes do común. Unha nota á marxe di: " *el pastoreo de los montes vienen haciéndolo en todas las parroquias por lo regular los pobres de las mismas*".

Dende os últimos anos do século XIX nas aldeas galegas sábese que o monte, como cousa propia, periga; pouco a pouco daranse conta que na súa defensa non abundan argumentos xurídicos, xa que a propiedade colectiva está literalmente á marxe da lei. A defensa do monte requerirá a aparición de novas actitudes que garanten a propiedade e o uso: propiedade individual como única solución e unha intensificación da utilización dos recursos dispoñibles cara a unha maximización da produción.

Unha nova crenza aparecerá no campesiñado galego: a necesidade de que cada un poida traballar nas súas propias terras, incrementando o nivel de autosuficiencia das explotacións.

O progreso do individualismo foi comandado polos propios campesiños e mediatizado polos seus intereses. Cando pechaban ou repartían un monte non se suxeitaban a ningunha lei escrita, nin estaban a cumprir ningunha lei administrativa. Así, dende o ano 1869 aparecen en Nigrán preitos entre veciños e intentos de individualizacións, xa sexan por medio de apropiacións indebidas ou por repartos consensuados.

No ano 1885 unha protesta dos veciños polo alargamento de terreos do monte común, ademais, impide a entrada e saída doutros veciños. Inclúense os acordos do concello, dilixencias e declaracións.

Do seguinte ano temos un expediente de petición de tres veciños para apropiación de terreo do común e dilixencias posteriores, e no 87 unha protesta dun veciño contra outro por pór lindes a unha porción do monte do común.

Como sinala Balboa na súa obra *O monte en Galicia*: "os últimos decenios do século pasado¹ estarán presididos por un forte incremento do ritmo apresador (...). Tanto do incremento do número de apresamentos como das disensións que provocaron no seo da comunidade dan boa proba as numerosas denuncias presentadas, sobre todo ante os concellos, aos que os denunciante solicitan unha intervención que garanta a continuidade dos usos colectivos". Aparecen tamén exemplos nos que un veciño a partir dun peche provisional para protexer a colleita pretende perpetuar a posesión.

Outra modalidade era facer o apresamento a partir da construción de vivendas no monte. Así temos do ano 1869 unha instancia dos veciños da parroquia de Camos, molestos pola construción dunha casa utilizando "*buena porción de terreno del monte del común*", describindo a mesma e acompañando un plano do terreo; e a resolución do conflito, por parte dun procurador, con entrevistas a persoas maiores da parroquia para que dean o seu testemuño e para que expliquen o caso.

Por outra banda, temos os repartos de montes que proliferarán a partir de fin do século XIX, como consecuencia da crise do aproveitamento tradicional, como alternativa a uns usos tradicionais cada vez máis contestados e como solución aos conflitos intracomunitarios por mor das apropiacións individuais.

¹ Refírese ao s. XIX

Dado que a única documentación existente no concello de Nigrán fai referencia a unha tentativa de individualización dun monte comunal, faremos exclusivamente referencia ás particións de montes veciñais. Soamente subliñaremos que os outros montes a repartir, os de varas ou voces, supuxeron menor problemática.

A partición dos montes veciñais requería un acordo comunitario de tódolos veciños, e ademais a depositaria dos dereitos de propiedade era a comunidade e non os veciños individualmente; non será doado plasmar sobre o terreo a igualdade de dereitos entre tódolos veciños. Ademais enfrontábase tamén o problema da súa propia validez xurídica. O reparto leva moitos problemas e só se recorrerá a el cando a comunidade se manifeste totalmente incapaz de xestionar o aproveitamento e os novos condicionamentos económicos fixeran inviable a continuidade dos usos tradicionais, reclamando un aproveitamento máis intensivo da superficie inculta. O reparto tenta que tódolos veciños reciban parcelas que, tendo diferentes superficies, posúan valores similares, sendo o factor esencial a produtividade e calidade das terras, determinantes do seu valor económico.

O único referente que atopamos en Nigrán é unha instancia, con data de 20 de outubro de 1902, presentada polos veciños da parroquia de Priegue solicitando a división dos montes comunais e as dilixencias practicadas ao respecto. Curiosamente os veciños solicitan o permiso do concello para facer a división, cando isto non era necesario, e aínda máis sorprendente é a actitude negativa por parte do alcalde a que se faga o reparto, xa que sabemos que os concellos foron, xeralmente, partidarios destas divisións: *“...en término de la dicha parroquia existe un monte considerado como de aprovechamiento común de los vecinos según se halla enclavado desde el nombramiento de Balcaza, y otro monte nombrado Condomínguez, hasta el nombramiento de Raposo, cuyo aprovechamiento, en razón a la pro-inclusión en que los montes dichos se encuentran da frecuentemente motivo a altercados y disgustos entre los vecinos, disgustos y altercados que la autoridad local debe prevenir y evitar a toda costa en cumplimiento de la ley que han de administrar. Y como ningún medio más razonable y eficaz existe que la división razonada con aquiescencia e intervención de la autoridad municipal administrativa de los montes dichos, entre los vecinos, acuden éstos a su justificación y le suplican se sirva autorizar e intervenir la división en forma legal de los montes dichos de aprovechamiento común...”*

Habería que preguntarse se realmente as autoridades municipais tiñan que dar o visto bo a estes repartimentos, e máis despois da resolución da alcaldía: *“Que no procede autorizar el reparto de los montes de la parroquia de Priegue entre sus vecinos pues los disgustos y altercados se multiplicarían con esa decisión y el evitarlos es no proceder a ella. Los montes enclavados en la parroquia de Priegue están sujetos, como todos los del Distrito a la mancomunidad de aprovechamientos y muy particularmente con los vecinos de la de Camos y Nigrán...”* (...) *“Es absurdo suponer, como dicen los solicitantes, que la división razonada puede evitar altercados y disgustos entre los vecinos de Priegue, pues si ahora hay esos disgustos pudiendo ir cada uno al sitio que más le agrada y más le convenga sin que nadie pueda impedirselo, muchos más altercados y disgustos ha de haber siendo obligados a ir a una porción determinada que por mucha equidad que hubiese en la participación no serían todos los cupos iguales en producción, debido a la variedad en las clases de terreno en que se hallan enclavados los montes...”*

Como vemos, o concello esgrime a dificultade de dividir as parcelas con valores similares, o que aumentaría a inxustiza.

Dese mesmo ano, 1902, temos unha alzada interposta para a impugnación da conta presentada polo perito D. Jesús Baquero pola medición, deslinde e clasificación dos montes comúns deste distrito, por considerala excesiva. É coñecido o enorme poder dos peritos e enxeñeiros, así como o abuso que dese poder facían.

Un novo caso de individualización podemos ollalo nun informe do Distrito Forestal de Pontevedra, datado en 1912, no que un veciño da parroquia de Priegue ten que pagar unha multa de 50 ptas., e unha indemnización ao concello de 15 ptas., polo acoutamento de 22 áreas no denominado Monte San Manuel. Este sistema denominábase “lexitimación de roturacións arbitrarias”. Coa lei de 1897 dáse a posibilidade de legalizar parcelas apropiadas do monte de maneira arbitraria. Os lexitimadores deberían satisfacer un canon do seis por cento sobre o corenta por cento do valor do terreo, e redimible o dez por cento; así, unha parcela valorada en cen pesetas podía ser lexitimada pagando vintecatros.

Tres novas peticións de veciños para acceder a parcelas de monte co fin de facelos cultivables (o monte xa non se vía como adicado unicamente a uso forestal, senón que a corrente que fala dun monte no que aquel poida compaxinarse coa actividade agraria vai tomando forza) imos atopalas varios anos despois e, curiosamente, as instancias ao Enxeñeiro Xefe do Distrito Forestal de Pontevedra-A Coruña fanse en novembro e decembro de 1935: “...desea cultivar una parcela de terreno susceptible de cultivo y más intenso que el forestal, sin que este aprovechamiento cause ningún daño al pastoreo ni al monte...”; “...desea cultivar una parcela de terreno en el monte denominado “San Mamede” y sitio conocido por Chans de Rapadoiro (...) El referido terreno es susceptible de un cultivo distinto y más intensivo que el forestal no causándose con su ocupación daño alguno al vecindario...”; “...deseando extraer tres mil metros cuadrados de terreno para cultivo en el monte conocido por Agullas...”

Un intento de apropiación de parcelas de monte comunal esgrimindo para iso a utilización de cultivos máis intensivos, máis rendibles e de acordo coa nova tendencia agrarista, e que non causarán ningún dano aos veciños. Isto, non cabe dúbida, non era o que os demais veciños pensaban, e así en xaneiro de 1936 un grupo de veciños exponlle ao alcalde: “Que teniendo entendido que se han presentado en esa alcaldía varias instancias interesadas se les conceda el exclusivo y particular disfrute del monte llamado “Chan de Rapadoiro” (...) y que desde tiempo inmemorial vienen disfrutando en conjunto ambas parroquias los vecinos en general de las mismas (...) es absolutamente necesario para el pastoreo que es de lo que viven parte de los vecinos y principalmente los pobres, para los cuales es, puede asegurarse, el único medio de vida. (...) quedarán las parroquias mencionadas privadas del único medio que tienen hoy por hoy para abonar las fincas”.

E por último, unha interesante explicación: “...Que los señores que solicitan el monte o parte del mismo son propietarios en buena posición, que sintiendo avaricia o ambición pretenden hacerse los amos de todo y perjudicando con sus locas pretensiones a los vecinos en general”; “...por todo ello suplicamos... que el pueblo siga disfrutando, como hasta aquí, del citado monte”.

Non hai ningunha mención máis a este conflito, nin resolución por parte do concello nin do enxeñeiro de montes polo que, como na maioría dos casos, non

chegamos a saber se o monte se repartiou ou non, se houbo apropiacións ou se un grupo de veciños consegue definitivamente converter en agraria unha parte da superficie forestal.

Xa co franquismo, unha das características máis sobranceiras é a masiva repoboación forestal, o que dará lugar a unha separación tallante entre o monte e a explotación agraria, o cal determinará que o campesiño dea as costas a unha terra que, de novo en palabras de Xesús Balboa, xa non ten utilidade na reprodución do sistema. Aparecen no arquivo de Nigrán, a este respecto, as zonas de repoboamento forestal de acordo co Patronato Forestal do Estado referentes aos anos 1950/51/52 e 1957.

Poucos documentos máis puidemos atopar en referencia ao monte e ao municipio de Nigrán. Esta pequena relación dá conta dalgúns deles:

- Ano 1888: Expediente para a poxa dos produtos forestais do monte de Rotea en Camos, segundo anuncio do Boletín Oficial da Provincia de data 9 de marzo de 1870.
- Ano 1889-90: Expediente de toma de posesión dos montes que ían ser aproveitados durante ese ano. Autorización do Enxeñeiro Xefe do Distrito Forestal de Pontevedra e A Coruña, para coñecemento das parroquias.
- Ano 1902: Alzada interposta para impugnación da conta presentada polo perito D. Jesús Baquero pola medición, deslinde e clasificación dos montes comúns deste distrito por ser excesiva.
- Ano 1903: Expediente instruído para o aproveitamento da caza menor no predio denominado Monteferro sito en Panxón. E por iso o acoutamento de dito monte. (B.O.P. de 02/07/1903).
- Acta de entrega polo capataz de cultivos desta rexión dos montes para o aproveitamento comunal.
- Ano 1913: Expediente de poxa para o aproveitamento da caza menor en Monteferro (B.O.P. 18/09/1913), con prego de condicións e demais dilixencias.
- Ano 1914: B.O.P. 09/05/1914 (Con prego de condicións e demais dilixencias).